

Valstybingumo vizija dr. Jono Šliūpo laiškuose

Simonas STRELCOVAS

Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *Jonas Šliūpas, emigracija, Jungtinės Amerikos Valstijos, laišakai, politinė mintis, valstybingumas.*

Laiškai kaip šaltinis

Prieš pradėdamas gilintis į teksto specifiką, apsidraudžiant reikėtų pabrėžti, kad pagrindinės mintys, vizijos, kaip ir svajos bei konkretūs siūlymai, šiame tekste ne autoriaus, o dr. Jono Šliūpo. Apskritai straipsnį būtų galima pristatyti, kaip bandymą dešifruoti kelių šimtų laiškų turinyje aptiktas mintis ir tam tikra selektyvia tvarka jas pristatyti.

Laiškų specifika – tai ne eilinis tekstas, ne paskaita, net ne viešas pareiškimas ar pranešimas. Daugeliui XXI a. antrajame dešimtmetyje gyvenančių žmonių laiškų rašymas turi kitokią prasmę, nei, tarkime, Šliūpo epochos žmonėms. Ypač tai tinka jaunesnio amžiaus, t. y. XX a. pabaigoje gimusių ir taip patekusių į informacinių technologijų visuotinio sprogimo poveikio lauką, kartos atstovams. Šiandien galimybės, kurias suteikia informacinės technologijos, popierių ir plunksnų paliko taip toli kaip branduolinis reaktorius – garo variklį. Ir esmė glūdi ne tik elektroninio laiško, kaip perduodamos žinios, galimybėje anuliuoti laiką kaip faktorių, t. y. susirašinėjant galima bendrauti „gyvai“. Išsiuntus elektroninį laišką, atsakymo galima tikėtis sulaukti per kelias minutes. Tai daugiau priklauso nuo interneto greičio ir atsakymą rašančio asmens gebėjimų greitai surinkti tekstą klaviatūra. Laiško keliavimo laiko tarpsnis kaip faktorius nebefigūruoja. Ne mažiau svarbūs pokyčiai sietini ir su adresato problematika. Socialinių tinklų epochoje vienos žinutės adresu tampa kiekvienas tariamas ir menamas draugas, o tokių gali būti tūkstančiai. Dėl šių priežasčių šiandien rašoma žinutė, perduodama mintis, skelbiama naujiena ar persiunčiamas elektroninis laiškas skiriasi tiek forma, tiek turiniu nuo savo pirmakų, šimtmečius buvusių pagrindine bendravimo per atstumą galimybe.

Bet grįžkime į mus dominančią J. Šliūpo epistolinę epochą (t. y. XIX a. pabaiga–XX a. pirmieji dešimtmečiai). Žinoma, ir čia jau jaučiamas progreso dvelksmas. Telegrafas užima vis stipresnes pozicijas, gimsta radijas ir paskutinės minutės naujienas perduoti darosi vis lengviau. Tačiau kita vertus, tūkstančiai ir milijonams žmonių bendravimo tarpusavyje per atstumą vienintelė priemonė lieka tie patys seni geri laišakai. Laiškai kaip socialumo išraiška užpildydavo tai, kas paprastai būdavo išreiškiamą akis į akį – intymumą, rūpestį, emocinę paramą (De Haan 2010, 108).

Ir jeigu nors trumpam galėtume sau leisti silpną pavaizduoti laiškus tarsi kitą matavimą ar kitokią erdvę, tai emigrantų laišakai būtų to matavimo atskiras pasaulis. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje tai tiltas, jungiantis Senąjį ir Naująjį pasaulius. Tiltas, grįstas gaudais, sveikinimais, patarimais, sietiniais būtent su emigraciniu potyriu (K a m p h o e f n e r 2009, 47). Emigrantų laišakai, o tiksliau jų turinys, buvo pagrindiniai išvykimo iš tėvynės kurstytojai. Apskritai, emigraciją būtų galima vertinti kaip procesą, vykstantį iš apačios į viršų (*bottom – up decision*) (Ibid., 48). Laiškai ir juose pateikiami asmeniniai išgyvenimai, kelionės, išsikūrimo, darbo paieškos patirtys buvo vertinami kaip patikimi argumentai priimti sprendimą vykti ar nevykti. Teigiamas sprendimas ir jo pasekmė – emigracija vertė pasakoti ir dalytis savo gyvenimo patirtimi taip suteikiant pačiam apsisprendimui prasmės (D e H a a n 2010, 107).

Dr. J. Šliūpai būdingas savitas laiškų rašymas, specifinė minčių dėstymo forma. Jo laiškuose jaučiamos šiek tiek pamokomos, o neretai paprastos ir gal kiek tiesmukai skambančios gaidos. Kita vertus, savo turiniu kiekvienas laiškas yra platus ir ši aplinkybė leidžia manyti, kad tokie laišku formai daugiausia įtakos turėjo J. Šliūpo emigracinė patirtis. Gan iš arti susipažinus su Šliūpo rašytų laiškų turiniu (pirmieji jų datuojami XIX a. 8-ojo dešimtmečio pradžia), į akis krinta viena aplinkybė – tiek gyvendamas išsivijoje, tiek ir grįžęs į Lietuvą savo laiškuose jis labai daug dėmesio skyrė Lietuvos reikalams. Net ir laiškuose, rašytuose artimiems šeimos nariams ar draugams, po asmeninių reikalų pristatymo nuolat būdavo Lietuvos problematiką aptariančios pastraipos. Didžioji dalis laiškų, taip sėkmingai patekusių į Šiaulių universiteto biblioteką, niekur anksčiau nebuvo publikuoti, todėl skaitant juos buvo praleista daug malonių pažinimo akimirklų. Laiškų kalba tikslinai buvo palikta netaisyta, kad nebūtų iškreiptos originalios J. Šliūpo mintys.

Politinės minties tendencijos XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje

J. Šliūpo gyventas laikotarpis apima išsistiusią epochą, kada ne tik Lietuvos, bet ir visos Vidurio Rytų Europos visuomenės išgyveno bene didžiausius sukrėtimus. Kita vertus, šioje vietoje, kalbant apie Šliūpo emigracinę patirtį ir jos įtaką vertinant Šliūpo svarstymus apie valstybės ir piliečių santykį, nereikėtų pamiršti sumokėti duoklę JAV specifikai. 1815 m. JAV gyveno apie 8,5 milijono gyventojų. Iki 1914 m. į šalį atvyko daugiau kaip 30 milijonų imigrantų (D e H a a n 2010, 109). Pastarieji skaičiai net ir šiandien, kada migracijos procesai suaktyvėję, atrodo išpūdingai. Jungtinės Amerikos Valstijos neatpažįstamai keitėsi vienos kartos gyvenimo tarpsnyje ir tokie pokyčiai turėjo milžinišką įtaką vietiniams bei atvykstantiems. Kita vertus, patys pokyčiai nepaskutinėje vietoje buvo sąlygojami imigracinių bangų, t. y. imigrantų, tokių kaip dr. J. Šliūpas. Todėl nevertėtų užmiršti, kad laiškų autoriai nebuvo izoliuoti vienišiai, gyvenę savo sukurtame pasaulyje, o to meto epistolinės kultūros atstovai (F o l e y 2007, 239).

XIX amžius neatsitiktinai laikomas vienu iš ilgiausių. Procesai, apimantys laiko tarpą nuo 1789 iki 1914 metų ir kurį sutartinai vadiname XIX amžiumi, pagimdė didžiuosius politinius *-izmus* – liberalizmą, konservatyvizmą, socializmą,

komunizmą ir nacionalizmą (Spelman 2011, 111). Prisimenant seną kaip pasaulis posakį, kad valdyti gali kiekvienas, išskyrus šiuo metu esančius valdžioje, nereikėtų stebėtis, kad laisvuosius mąstytojus, visuomenės veikėjus, vadinamosios inteligentijos atstovus labiau traukė politinės kairės idėjos. Tai neturėtų stebinti, milijonams žmonių gaunant balsavimo teisę, į politikos areną iš lėto, bet užtikrintai išėjo naujas politinis žaidėjas – masių visuomenė. XIX a. Vakarų visuomenių didžiausias laimėjimas – visuotinių rinkimų (įskaitant ir moterų balsavimo teisę) banga, nusiritusi per Vakarų Europą ir Šiaurės Ameriką, negrįžtamai pakeitė šimtmečius it konstantą galiojusią tvarką (Bellamy 2008, 70). Politinė valdžia XIX a. pabaigoje tapo deleguojama ir valstybės gerovė imta suprasti kaip visus gyventojus apimanti doktrina (Spelman 2011, 111). Visai nekeista, kad tokiomis aplinkybėmis tradicinis elitas – intelektualai, dvasininkija ir pasaulietinė valdžia – savo vietą turėjo užleisti demagogams, o ilgainiui technokratams (Bellamy 2008, 72). Tačiau grįžkime prie Šliūpo ir jo laiškų. Tiek jo gyvenime, tiek ir laiškuose nesunkiai rasime politinės kairės atstovo mintis. Kita vertus, Šliūpo priklausymas politinei kairei ne toks jau paprastas reikalas, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio, tarkime, perskaičius kokį nors apžvalginį straipsnį. Ko gero, mažiausiai būtų suklysta sakant, kad Šliūpas atstovavo „šliūpiškai lietuviškai“ politinei srovei, paremtai laisvąja mintimi, socialiniu teisingumu, kurios idėjose aptiktume daug JAV politikos žaidimo taisyklių ir kurių niekaip ilgainiui nenorėjo priimti Lietuvos politinis elitas.

Valstybingumo vizijos dr. Jono Šliūpo laiškuose

Atsižvelgiant į tai, kas buvo pasakyta, dr. J. Šliūpo laiškų turinys, turint galvoje tematikos specifiką, buvo suskirstytas į valstybės išorinius veiksmus bei vidaus gyvenimo problemas. Be to, neabejotinai reikia atsižvelgti į laiškų adresatus, kaip antai, ar laiškas buvo adresuotas oficialiems užsienio arba Lietuvos pareigūnams ar institucijoms, kas buvo siekiama šiais laiškais. Kitais žodžiais tariant, kiek ir ar apskritai čia būtų galima išvelgti politinio lobizmo? Visai kitokio pobūdžio, t. y. nuoširdesnius, išgyvenimus ir apmąstymus galime aptikti laiškuose, rašytuose šeimos nariams arba draugams. Vis dėlto emocinę laiškų turinio pusę būtų geriau palikti kitos srities specialistams. Neabejojame, kad psichologai ar sielos ganytojai čia rastų sau įdomių ir neartų dirvonų. Valstybingumo vizijas pabandėme suskirstyti tam tikromis temomis, neatsižvelgę į adresatus, tačiau atlikę atranką tematine chronologine prasme. Turint galvoje tokį pasirinktą modeliavimą pagrindiniai vaidmenys atiteko dviem pagrindiniams blokams:

- a) išoriniai teritoriniai sprendiniai;
- b) valstybės sandaros ir santvarkos sprendiniai.

Toks atrankos būdas buvo pasirinktas neatsitiktinai. Kalbant apie valstybingumo vizijas, neišvengiamai susiduriama su tokiais faktoriais, kaip tariamai būsimo valstybės teritorija ir kas, beje, ne mažiau svarbu – kokia tai valstybė. Kaip buvo minėta, abu šie lygmenys neišvengiami ir vargu ar būtų prasminga bandyti kuriam iš jų suteikti pirmumo teisę.

O kalbant apie valstybės vidaus gyvenimo sprendinius (tokį pavadinimą pasirinkome norėdami labiau priartėti prie Šliūpo laiškų turinio, kuriame atsispindi ne siūlymai ar svarstymai, o būtent sprendiniai), jie buvo selektyviai suskirstyti į šiuos pogrupius:

Valstybės vidaus gyvenimo sprendiniai
Valstybės santvarka ir Pagrindinis įstatymas
Valstybės valdymas
Gynyba
Tikėjimo išpažinimas
Švietimas
Visuomenė

Tikintis, kad toks platus sprendinių spektras gali optimaliai atspindėti tas mintis ir idėjas, kuriomis gyveno dr. J. Šliūpas, tekste jos dėstomos lygiai tokia pat seka.

Pereinamuoju laikotarpiu, kada ima kaltis naujai užgimsiančių valstybių daigai, didžiulę reikšmę vaidina būsimos valstybės teritorija. Dr. J. Šliūpai Lietuvos valstybės teritorija visada buvo ne mažiau svarbus nei vidaus reikalų dēmuo. Būdamas vienas iš aktyviausių baltų vienybės idėjos puoselėtojų, jis daug dėmesio skyrė Lietuvos ar jungtinės valstybės teritoriniams klausimams. 1918 m. pavasarį viename iš daugybės savo laiškų Šliūpas rašė: „Man atrodo, kad šiaurės tautų, gyvenančių aplink Baltijos jūrą, konfederacija yra prasmingas Rytų Europos ateities klausimo sprendimas. <...> Estai nesipriešina jungtis su suomiais, lietuviai bandytų sukurti Lietuvos-Latvijos respubliką. <...> Mano nuomone, jei Antantės jėgos nepripažins išvardytų tautų suverenumo, šios tautos nematydamos geresnės išeities kaip kaizerinė Vokietija – pripažins Vokietijos viršenybę. Kiek pajėgdamas aš kėliu Lietuvos-Latvijos Respublikos, taip pat Baltijos tautų konfederacijos idėjas...“^{1*}

Šiandien sunkoka spręsti, kiek galėjo būti rimtai svarstomi planai kurti Baltijos arba Šiaurės šalių sąjungą, tačiau iš laiško, rašyto 1918 m. gegužės mėnesį, matome, kad Šliūpas tokią idėją svarstė kaip visiškai įmanomą variantą: „Mano nuomone, Lietuvos-Latvijos Respublikos įkūrimas būtų geriausias visiems sprendimas, paliekant Rusijos prekybai be muitinį priėjimą prie Baltijos jūros. <...> Todėl Britanija pasieltgtų teisingai padėdama mažoms valstybėms aplink Baltijos jūrą, kurios nori susijungti į konfederaciją su Skandinavijos šalimis. Jei Britanija

¹ 1918 05 13 laiškas Simpson. Šiaulių universiteto bibliotekos (ŠUB) aušrininko dr. Jono Šliūpo archyvas (toliau – J. Šliūpo archyvas). F1-1.

* It seems to me that the idea of a Confederation of the northern nationalities, living around the Baltic Sea is a reasonable solution of the question, concerning Eastern Europe. <...> The Estonians are not opposed to join Finland in a union, the Lithuania try to form a Lith-Lettic republic. <...> My view is that if Entante powers should not find it possible to recognize the suzerenity of the nationalities which we speak about, these nationalities – not seeing any better way out of Kaizer Germany – shall in time submit to the German suzeranity. As far as I was able, I have worned for the idea of the Lith-Lettic republic, and for the Confederation of the Baltic nationalities...

paremtų šį projektą, iš to laimėtų Švedija, o mažesnės tautos (lietuviai, latviai, estai, suomiai) būtų pamalonintos. Šiaurės sąjunga galėtų tapti atsvara Vokietijos pranašumui. Be kita ko, lietuviai puikiai sutaria su Ukraina ir nebūtų sunkumų pastariesiems prisijungiant prie sąjungos.^{42*} Šioje vietoje reikėtų apsidrausti draudimo polisu, kuriame būtų įrašas, kad, kaip minėta anksčiau, ne kiekvieno laiško turinys tiesiogiai atspindi autoriaus mintis, todėl pastaroji idėja neturėtų būti vertinama kaip siekiamybė. Greičiau tai galėtų būti dr. J. Šliūpo diplomatinių-lobistinių veiksmų iliustracija.

Ypač sudėtinga pirmaisiais Nepriklausomybės metais tarptautinė padėtis vertė dirbti išsijuosus ne tik diplomatinio korpuso atstovus. Padėties sudėtingumas, galima sakyti, tvyrojo ore ir neretai mintys apie Lietuvos padėtį tapdavo šeimos aktualijomis, pokalbių tema tarp jų narių. 1919 m. pavasarį dr. J. Šliūpas savo dukrai Hypatijai taip išreiškė savo susirūpinimą: „<...> Kaip gi svarbu būtų kad lenkai Paryžiuje pripažintų Lietuvos nepriklausomybę ir kad galima būtų susitaikyti rubežių delei taip mūsų yra trokštama; kad bent syki liautusi priekabių ieškoję prie Vilniaus ir Gardino. Reikia nepaleisti Bielovežio pusčios. <...> Su Latviais seniai besimačiau nesa p. Čepinskis su jais nelabai nori kalbėtis, tai man netinka pas juos vaikščioti, kada čion Lietuvos atstovybė atšalusį yra dėl prietikių su Latviais.“³

Dr. J. Šliūpas buvo, galima sakyti, plačių užmojų asmenybė, gebanti generuoti įvairias, apimančias itin platų spektrą idėjas. Žiūrint iš šiandienos pozicijų, kada esame susipažinę su Šliūpo paveldu, galima teigti, kad keletas idėjų buvo itin brangios ir neatsiejamos nuo jo asmenybės. Politinės minties lauke Šliūpą pagal nuveiktus darbus galėtume vadinti laisvos visuomenės puoselėtoju, o tarptautiniuose reikaluose jis neabejotinai vertintinas kaip baltų vienybės vėliavnešys. Jau iš anksčiau pateiktų laiškų citatų buvo galima susidaryti bendrą vaizdą apie tai, kokią Šliūpas matė Europą, arba tiksliau sakant, kokioje Europoje būtų norėjęs gyventi. Nuolat išplaukiančios konfederacijų ar kitokių junginių bei sąjungų idėjos greičiausiai buvo JAV įtakos padarinys. Priminsime, kad Šliūpas Valstijose pragyveno keturis dešimtmečius ir šios valstybės vidaus sandara negalėjo neturėti įtakos.

1927 m. Rygoje vykusiame Latvių ir lietuvių kongrese dr. J. Šliūpas kalbėjo: „Polytiški, oikonomiški, šviesos ir gyvybės interesai verčia dėtiesi krūvon! Ar susirasim? Kam čion pavydai? <...> Kas bus tas, kuris Vienybės idėją įkūnys? Tik vienybėje stengsime atlikti minėtinius civilizacijoje darbus. <...> Reikia tik nusistatymo, tolimesnės ateities vizijos ir pasirūžimo... Obalsis „visi vienybėn“ pagrįstas

² 1918 0514 laiškas nežinomam adresatui. J. Šliūpo archyvas. F1-1.

* My opinion is that the best solution to all concerned would be the establishment of the Lithuanian – Lettic Republic, with a custom free access to the Baltic Sea of the Russian merchandise. <...> Therefore Britain would do well in helping the new small States around the Baltic Sea which are willing to enter into a confederation with the Scandinavian nations. If Britain would support this project the Swedes would be won, and the smaller peoples (Lithuanians, Letts, Estonians, Finns) would be delighted. The northern union could some way counterbalance the German supremacy. Besides, the Lithuanians are in perfect harmony with Ukraina, and it would not be difficult to make them join the northern union.

³ 1919 04 19 laiškas dukrai Hypatijai. J. Šliūpo archyvas. F 1-1-2.

yra ne agresijos, bet tautos gyvybės aistra. Lai gyvuoja Lietuva ir Latvija krūvon susijungusi!“⁴

Mintys apie jungtinę valstybę ar bent jau adekvatų darinį Šliūpo neapleido iki paskutinių dienų. Kiek šiuose svarstymuose galima būtų išvelgti LDK paveldo įtakos, šiandien sunku spręsti. Vis dėlto savo laiške, rašytame 1944 m. balandį, Šliūpas pasidalijo savo svarstymais apie Lietuvos ateitį: „Aš dabar svajoju apie kantoninę Lietuvą, susidedančią iš Estijos, Latvijos, Lietuvos, Gudijos, Juodvėžijos (iki Pinskui), ir Prūsų.“⁵

Kaip apsisibrėžėme pradžioje, Šliūpo valstybingumo mintis ar siūlomus sprendinius suskirstėme į dvi pagrindines grupes, kurias paprastumo dėlei būtų galima įvardyti kaip valstybės ir jos teritorijos bei namų darbus. Po truputį priartėjome būtent prie pastarosios, savo sudėtimi gausesnės grupės. Taigi apie Šliūpo Lietuvos namų darbus, arba Lietuvos vidaus politikos vizijas.

Jau buvo minėta, kad Šliūpui milžinišką įtaką darė dvi pagrindinės idėjos, kurių įgyvendinimui jis skyrė visas savo jėgas. Pragyvenęs bemaž keturis dešimtmečius Jungtinėse Valstijose ir ten subrendęs kaip asmenybė, Šliūpas vargu ar begalėjo kitaip įsivaizduoti visuomenės modelį nei remdamasis tokiu kasdienišku jam tapusiu Amerikos pavyzdžiu. Viename iš daugelio savo laiškų, adresuotų atstovui Seime, Šliūpas šitaip išdėstė savo Lietuvos valstybės sandaros viziją: „<...> Lietuvos Respublika privalo būti demokratiška, <...> Nė theokratijos, nė oligarchijos, nė aristokratijos negalime pakęsti, nes luomų nepripažįstame. Demokratija yra vieninteliai teisinga valdymo forma. <...>“⁶

Besikartojantys teiginiai nesunkiai gali būti sutapatinti su blogu skoniu, tačiau, ko gero, nebus perdėta teigiant, kad JAV valstybės sandara, kaip ir bet kurios kitos teisinės tų dienų valstybės, visų pirma rėmėsi pagrindiniu įstatymu, t. y. Konstitucija. Todėl ne veltui dr. J. Šliūpas daug dėmesio skyrė būtent pastarajam veiksmui. Suprasdamas, kad kaip realiame gyvenime pasiklojus tinkamus pamatus galima statyti tvirtą statinį, taip ir pagrindinis įstatymas yra tvirtos valstybės garantas, savo laiške 1935 m. Šliūpas rašė: „<...> II. Konstitucija tobulintina. Ji privalo būti valstybės tikroju pagrindu, ir nustato piliečių teises: sąžinės, tikybos, žodžio ir pressos, susirinkimų bei draugijų laisvę. Kaip pressa, taip ir visi piliečiai teismui atsakingi už šmeižtus, nemoralumą ir kriminalumą skelbimą. Visi piliečiai lygūs prieš įstatymus. Tik nuopelnai šalies laisvei bei gerovei teduota pagarba bei pirmenybė. Pagrindinės pareigos: dorovingumas, darbingumas, tvarkingumas, susiklausymas ir bendradarbiavimas. Civilinė metrikacija įvezdinama sulig J.V. Amerikos pavyzdžiu.“⁷

Jei nepabijotume taikyti Valstijose oficialiai pripažįstamo Valstybės Tėvų epiteto, tai vienu iš tokių Lietuvos Tėvų neabejotinai galėtume laikyti dr. J. Šliūpą. To-

⁴ 1927 m. konspektas kalbos, pasakytos Latvių ir lietuvių kongrese, Rygoje. J. Šliūpo archyvas. F 1-1-2.

⁵ 1944 04 03 laiškas K. Vairui-Račkauskui. J. Šliūpo archyvas. F1-1.

⁶ Laiškas Kretingos apskrities atstovui Seime. J. Šliūpo archyvas. F 1-1.

⁷ 1935 12 10 laiškas, siųstas į Lietuvos *aido* redakciją. J. Šliūpo archyvas. F 1-1.

dėl iš pirmo žvilgsnio kartais į akis krintantis tas atsainumas arba familiarumas, kuriuo Šliūpas leisdavo sau kreiptis į vienvaldį prezidentą Antaną Smetoną, ilgainiui tampa visiškai suvokiamas, jei traktuotume jį kaip tekstą, rašytą lygaus lygiam. 1936 m. pavasarį Šliūpas savo laiške A. Smetonai savo siūlymus dėstė taip: „<...> patobulink Konstituciją, įvesdink civilinę metrikaciją, sušauk seimą, duok sąžinės laisvę visiems gyventojams, prašalindamas bažnyčios tarnus nuo įtakos politikon, mokyklą išvaduok iš theologų įtakos, ir – aš bent įsitikinęs esmi, kad sulauksime ramybės ir vieningumo tautoje. <...> Ne prievarta susilauksime gerovės, bet žmoniškumu.“⁸

Būdamas kovingo būdo ir kaip matėme, atmesdamas autoritetų vaidmenį, Šliūpas nevengė „pamokyti“ ne tik prezidentą A. Smetoną, bet ir Seimo narius, kurie turėjo atstovauti Šliūpo gyvenamai Kretingos apskrčiai: „Konstitucija privalo būti pataisyta ir teisingumu paremta. Visi piliečiai (be išimčių) turi būti lygūs akyvaizdoje įstatymų, kurie privalo būti kodifikuoti, niekam (nė bažnyčioms, nė ponijai) privilegijų neteikiama. Piliečių laisvės ir teisės privalo būti nustatytos (žodžio, pressos, sąžinės, tikėjimo ir metrikacijos, susirinkimų, organizacijų ir talkininkavimo), lyginai kaip ir pareigos šeimoje, bendruomenėje ir valstybėje (vaikų ir tėvų atsinešimas vieni kitus, darbštumas, altruizmas, patriotizmas, žmogiškumas, švarumas, gudonė kitų ir visos žmonijos).“⁹

Dr. J. Šliūpai buvo būdingas ilgalaikis ir stiprus savo įsitikinimų, idėjų, kurios jį lydėjo ilgesnę gyvenimo dalį, puoselėjimas. Todėl, nepaisant to, kad laiškų adresatai neretai būdavo itin įvairūs, bei to, kad laiškus galėjo skirti keleri ar net kelios dešimtys metų, tam tikros mintys juose buvo nepajudinamos, kaip kertiniai akmenys. Būdamas visą gyvenimą aktyvus visuomenės veikėjas, tikras, o ne tariamas jos narys, Šliūpas aktyvumo neprarado ir paskutiniaus savo gyvenimo metais. Prasadėjus Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karui, 1941 m. vasaros pabaigoje savo laiške generaliniam tarėjui generolui Petru Kubiliūnui Šliūpas rašė: „Lietuvybės plėtroje turėkime akyse historijo-zofiškąjį savo praeities pažinimą, literatūrą, kalbą. Kalba yra mūsų sielos atspindys. Tobulinkime ją! O kartu tobulinkime tautos patroškius, kad pamėgę laisvę ir gėrio bei grožio idealą – sužmonėtumėme. <...> Valstybėje gyvena žmonės visokių įsitikinimų todėl valstybės lėšos begali būti panaudotos tik bendriems reikalams su visų gyventojų nauda. <...> Šalies vadžion neprivalo sprautis menkystės, siauramačiai ar partijų diktatoriai, o tik plačių pažiūrų žmonės, altrujistai, o ne egoistai, geri psychologai, žmonės sugebantis organizuoti tautą ir moką sugyventi su kitais. Dorovė visur tebūn elgimosi pagrindas! <...> Ne minkštos, ar kietos rankos mes pasigendame, o teisingos.“¹⁰ O čia kaip palyginimui galime pateikti labai panašias, tačiau kardinaliai skirtingomis aplinkybėmis išsakytas mintis laiške Kretingos apskrities atstovui Seime: „Lietuvai be seimo atstovų reikia dar senato, kurio funkcijos būtų: ratifikavimas sutarčių su svetimomis valstybėmis, kontroliavimas viešų įstaigų ir priežiūrą vykdančiosios valdžios biu-

⁸ 1936 03 16 laiškas A. Smetonai. J. Šliūpo archyvas. F 1-1.

⁹ Laiškas Kretingos apskrities atstovui Seime. J. Šliūpo archyvas. F 1-1.

¹⁰ 1941 08 12 laiškas, įteiktas gen. P. Kubiliūnui. J. Šliūpo archyvas. F 1-1.

džeto panaudojime. Politiškos partijos, kurioms terūpėtų jų narių interesai, mums nėra svarbu. Tautos ir valstybės reikalai privalo visiems piliečiams rūpėti ir dėlto cenzūra bereikalinga ir naikina piliečių iniciatyvą, kuria reikia padrasinti, o ne neigti.“¹¹

Neretai skaitant Šliūpo laiškus ima natūrali nuostaba, kaip žmogui pavyko taip ilgai išlikti itin plačių pažiūrų ir, kas ne mažiau svarbu, savo svarstymuose ir pasiūlymuose demonstruoti puikų ir realų, o ne pagražintą supančio pasaulio suvokimą. Jei trumpai nusikelsime į įvykius, pradėjusius rutuliotis 4-ojo dešimtmečio pabaigoje Europoje, įdomios bus mintys, kurias Šliūpas dėsto savo laiške, rašytame bendraminčiui Karoliui Vairui-Račkauskui: „<...> bet teko kas-žin kur skaityti, kad Lietuva nepanaudosianti jėgos gindama savo teises ir tai palaikiau vaikiška nuomone. Suprantamas daiktas, kad jei taip būtų, tai kam tad laikyti kariūmenę, kam reikia ginklų fondo, kam tokios milžiniškos išlaidos? Juk nusiginklavus, galima ūkį ir dvasinę kultūrą augštai pakylėti trumpu laiku. Bet pasauliui šėlstant, tai tik svajonės. <...> Tai ir verčia ginkluotis.“¹² Trumpai priminsime, kad dr. J. Šliūpai tuomet buvo sukakę 77 metai.

Savo straipsnio pradžioje, kaip atskiri potemiai tarp J. Šliūpo dėstomų valstybingumo vaizdinių ir siūlymų juos įgyvendinti, buvo išskirti švietimo klausimai. Ir iš tiesų, švietimas ir jaunimo reikalai buvo labai aktualūs Šliūpai ir susirūpinimą jais bei siūlymus galime rasti ne viename jo rašytame laiške. Nesunkiai galima pastebėti, kad pagrindinė mintis juose sukasi jei ne tiesiogiai, tai gana arti aplink tikėjimo išpažinimo laisvę, nors galima aptikti ir siūlymų, kokius dalykus derėtų dėstyti mokyklose. Savo laiške, siųstame į *Lietuvos aidą* redakciją, Šliūpas, kuris, kaip matėme, nevengė drastiškų pareiškimų, siūlė: „Bažnyčia atskiriama nuo valstybės. Konkordatas atšaukiamas. <...> Visos tikybos kaip ir netikybą lygiai pripažįstamos. Religijos mokymas atliekamas bažnyčiose sulig jų kanonais.“¹³ Panašių minčių galima rasti ir prieš dešimtmetį siųstame laiške K. Valašiniui: „<...> bus reikalas ir mokyklose: juk dabar dogmų mokina, kur mes reikalaujame palyginamosios religijos, prigimtinės maralybės, higienos ir evoliucijos principų.“¹⁴ Jau minėjome, kad JAV įtaka liko dr. J. Šliūpo skiriamuoju bruožu ir ji nesunkiai aptinkama jo epistoliniame palikime: „Mokykla (kaip Amerikoje) neutrali religijoms, o ethikos mokymas visiems privalomas. Svarba dedama gamtos mokslams (fizikai, chemijai, biologijai), sociologijai, matematikai, ir higienai (eugenikai). Mokykla skiriama mokslinimui ir gyvenimui žemėje: todėl gimnazijos realinės, amatų bei ūkio mokyklos, muzika, pašyba, bei chorai; gymnastika.“¹⁵

Dr. J. Šliūpas ir laisvamanybė – tai neatsiejami ir besąlygiškai susiję to paties lauko veikėjai. Šiandien kalbėti ir rašyti apie laisvamanių judėjimą tarp lietuvių JAV bei Lietuvoje ir nepaminėti Šliūpo yra visiškai neįmanoma. Nė kiek nesibi-

¹¹ Laiškas Kretingos apskrities atstovui Seime. J. Šliūpo archyvas. F 1-1.

¹² 1938 05 22 Laiškas K. Vairui-Račkauskui. J. Šliūpo archyvas. F 1-1.

¹³ 1935 12 10 laiškas, siųstas į *Lietuvos aidą* redakciją. J. Šliūpo archyvas. F1-1-2.

¹⁴ 1926 07 08 laiškas K. Valašiniui. J. Šliūpo archyvas. F1-1.

¹⁵ 1935 12 10 laiškas, siųstas į *Lietuvos aidą* redakciją. J. Šliūpo archyvas. F 1-1-2.

jant perdėti, galima teigti, kad laisvamanybė be jo neįsivaizduojama. Visuomenė be tikėjimo suvaržymų buvo vienas iš tikslų, kurių siekė Šliūpas. Kita vertus, be griežto antibažnytinio nusistatymo, kuris buvo būdingas Šliūpui, jo laiškuose galima aptikti ir opių problemų, kurios buvo būdingos 3–4 dešimtmetyje Lietuvos Respublikoje. Savo laiške, rašytame St. Šilingui, Šliūpas taip grindė susiklosčiusią probleminę padėtį: „<...> Reikiant mokyklon vaikus atiduoti, nėra metrikų.<...> Suaugę vaikai, kurie dabar nėra niekur metrikuoti, ir reikės kariuomenėn eiti. Kuomi valdžia nustatys jų amžių? Ar jie nebus Lietuvoje gyvenanti žmonės be pilietybės teisių? Mirus tėvams, pasiliks šioks ar toks turtas. Ar laisvamanių vaikai privalo pasilikti – dėl valdžios apsileidimo – be teisės paveldėti tėvų turta? <...> Arba – tegul Konstitucija pasikeičia, ir tegul valdžia paskelbia laisvamanybei viešą ostrakizmą! Tai bent žinosime kur stovime...“¹⁶

XX a. Lietuvos valstybingumo laikotarpiu išeivių klausimas buvo lygiai kaip ir XXI a. itin aktualus. Įvairios organizacijos, fondai ir lėšų rinkimo kampanijos buvo įprastas reiškinys. Ko gero, nedaugelis taip teisingai ir realiai, kaip jau brandaus amžiaus iš JAV sugrįžęs dr. J. Šliūpas, suvokė, kaip svarbu yra nepaleisti iš rankų išeivių reikalų, nepalikti jų vystytis savo eiga: „Vyriausybė privalo susirūpinti emigrantų būviu ir geriau organizuoti jų santykius su tėvyne: jie prisidėjo ir dar daugiau prisidės tėvynės gerovei ir jos vardui išskelti, jeigu tinkamai bus paremti kultūros ir švietimo reikaluose.“¹⁷

Visuomenės etiniai reikalai, nors, ko gero, tiksliau šiuo konkrečiu atveju būtų sakyti vidinis tautos nusiteikimas, buvo nepaprastai svarbūs dr. J. Šliūpui: „Jeigu etikoje neįvyks pagerėjimas, sunku bus Lietuvai ateityje. Mano matymu, reikia tvirto etinio nusistatymo tautai, jeigu norime, kad Lietuva atlaikytų kovą dėl būvio grobišaujančiame pasaulyje. Kas kumščios teise remdamasi ketina gyventi, be gilių sujaudinimų ir pralošų nesugebės atsiekti laimės, laisvės, gerovės bei šviesos.“¹⁸

Baigdami dr. J. Šliūpo valstybingumo vizijų ekskursą pateiksime bendrinį Lietuvos Respublikos vaizdą, kaip ją matė Šliūpas likus šiek tiek daugiau nei 4 metams iki valstybingumo galo: „Tėvynėje tikros laisvės stoka, tik svetimas jungas nukrito: vyrauja oligarchija, šalies Konstitucija nors ir nevisai vykusi suspenduota, Bažnyčia visus terorizuoja, mokykloje nėra sąžinės laisvės, civilinė metrikacija neįvedama, nėra disidentų (laisvamanių ir kt.) šeimos reikalai nesutvarkomi, kalėjimai kupini politišku belaisvių, trūksta demokratijos su tautos atstovybe, nėra žodžio ir susirinkimų laisvės. <...> Juk tik Lygybė, Brolybė, Šviesa ir Laisvė tegali pasigaliooti už lietuvių tautos gerovę, pažangą ir šviesią ateitį.“¹⁹

¹⁶ 1932 01 11 laiškas St. Šilingui. J. Šliūpo archyvas. F 1-1-2.

¹⁷ Laiškas Kretingos apskrities atstovui Seime. J. Šliūpo archyvas. F1-1.

¹⁸ 1938 06 12 laiškas K. Vairui-Račkauskui. J. Šliūpo archyvas. F 1-1.

¹⁹ 1936 01 14 laiškas-sveikinimas Vienybės 50-mečio proga. J. Šliūpo archyvas. F 1-1-2.

Išvados

Apžvelgus dr. Jono Šliūpo valstybingumo vizijas, galima padaryti tokias išvadas:

1. J. Šliūpai būdingas savitas laiškų rašymas, specifinė minčių dėstymo forma. Jo laiškuose jaučiamos šiek tiek pamokomos, o neretai paprastos ir gal kiek tiesmukai skambančios gaidos.

2. Susipažinus su J. Šliūpo rašytų laiškų turiniu, galima daryti išvadą, kad tiek gyvendamas išeivijoje, tiek ir grįžęs į Lietuvą jis savo laiškuose labai daug dėmesio skyrė Lietuvos reikalams. Net ir laiškuose, rašytuose artimiems šeimos nariams ar draugams, aptarus asmeninius reikalus yra Lietuvos problematiką aptariančios pastraipos.

3. J. Šliūpas iki gyvenimo pabaigos liko „Didžiosios Lietuvos“ federaciniame ar konfederaciniame lygmenyje idėjos šalininku.

4. J. Šliūpo laiškuose pasikartojančios temos įgalino valstybės vidaus reikalus straipsnyje aptarti tokia seka: a) valstybės santvarka ir Pagrindinis įstatymas; b) valstybės valdymas; c) gynyba; d) tikėjimo išpažinimas; e) švietimas; f) visuomenė.

5. Įstatymo viršenybė kaip sąžiningos politikos, socialinio teisingumo garantas galėtų būti bendras visus dr. J. Šliūpo valstybės vidaus gyvenimo potemius vienijantis vardiklis.

Šaltiniai ir literatūra

ŠUB – Šiaulių universiteto bibliotekos aušrininko dr. Jono Šliūpo archyvas, F. 1-1.

B e l l a m y 2008 – Richard Bellamy, “The advent of the masses and the making of the modern theory of democracy”, *The Cambridge history of twentieth - century political thought* (ed. by Terrence Ball, Richard Bellamy), Cambridge, 70–104.

D e H a a n 2010 – Kathleen DeHaan, “Negotiating the Transnational Moment: Immigrant Letters as Performance of a Diasporic Identity”, *National Identities*, Vol. 12, No. 2, 107–131.

F o l e y 2007 – Susan Foley, “Your Letter Is Divine, Irresistible, Infernally Seductive”: Léon Gambetta, Léonie Léon, and Nineteenth-Century Epistolary Culture“, *French Historical Studies*, Vol. 30, No. 2, 237–267.

K a m p h o e f n e r 2009 – Walter D. Kamphoefner, “Immigrant Epistolary and Epistemology: On the Motivators and Mentality of Nineteenth-Century German Immigrants”, *Journal of American Ethnic History*, Vol. 28, No. 3, 34–54.

S p e l l m a n 2011 – William M. Spellman, *A short history of western political thought*, Palgrave Macmillan.

Simonas Strelcovas

Valstybingumo vizija dr. Jono Šliūpo laiškuose

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Jonas Šliūpas, emigracija, Jungtinės Amerikos Valstijos, laišškai, politinė mintis, valstybingumas.*

Straipsnyje aptariama XIX a. epistolinės kultūros specifika, pagrindiniai jos bruožai. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje emigrantų laišškai – tai atskiras pasaulis. Tai tiltas, jungiantis Senąjį ir Naująjį pasaulius. Dr. Jonas Šliūpas atstovavo „šliūpiškai lietuviškai“ politinei srovei, paremtai laisvąja mintimi, socialiniu teisingumu, kurios idėjose aptiktume daug JAV politikos žaidimo taisyklių ir kurių niekaip ilgainiui nenorėjo priimti Lietuvos politinis elitas. J. Šliūpai būdingas savitas laiškų rašymas, specifinė minčių dėstymo forma. Jo laiškuose jaučiamos šiek tiek pamokomos, o neretai paprastos ir gal kiek tiesmukai skambančios gaidos. Kita vertus, savo turiniu kiekvienas laiškas yra platus ir pastaroji aplinkybė leidžia manyti, kad tokiai laiškų formai daugiausia įtakos turėjo J. Šliūpo emigracinė patirtis. Gana iš arti susipažinus su J. Šliūpo rašytų laiškų turiniu, į akis krinta viena aplinkybė – tiek gyvendamas išeivijoje, tiek ir grįžęs į Lietuvą, jis savo laiškuose labai daug dėmesio skyrė Lietuvos reikalams. Net ir laiškuose, rašytuose artimiems šeimos nariams ar draugams, po asmeninių reikalų pristatymo yra Lietuvos problematiką aptariančios pastraipos. Straipsnyje J. Šliūpo valstybingumo vizijos buvo suskirstytos į du pagrindinius vizijų blokus: a) išoriniai teritoriniai sprendiniai; b) valstybės sandaros ir santvarkos sprendiniai. Aptariant valstybės vidaus reikalus selektyviai buvo aptartos šios temos: a) valstybės santvarka ir Pagrindinis įstatymas; b) valstybės valdymas; c) gynyba; d) tikėjimo išpažinimas; e) švietimas; f) visuomenė.

Simonas Strelcovas

The vision of statehood in Dr. Jonas Šliūpas letters

S u m m a r y

Keywords: *Jonas Šliūpas, emigration, United States of America, letters, political thought, statehood.*

The article discusses the nineteenth-century specifics of epistolary culture and its main characteristics. The letters of immigrants in the late Nineteenth-century – the beginning of twentieth may be characterized as a separate world. It was as a bridge that connected the Old and New Worlds. J. Šliūpas represented “sliupian Lithuanian” political stream based on the idea of a liberal thought and social justice. Many of the ideas were borrowed from U.S. political culture. Dr. J. Šliūpas letters were full with specific form of political ideas fulfilled with simple and straightforward didactic style. The content of letters is wide and each letter is full with different suggestions mainly due to dr. J. Šliūpas emigrant experience. The content of dr. J. Šliūpas letters both living in United States and after he had returned to Lithuania, were focused on the Lithuanian affairs. Even in the letters addressed

to close family members or friends he was discussing the problems of Lithuanian policy. Dr. J. Šliūpas vision of statehood in the article has been divided into two main blocks of visions - a) External - territorial solutions; b) the structure of the state. In discussing the domestic affairs dr. J. Šliūpas ideas were represented in several selective topics - a) state and the constitution; b) governance of the state; c) defending policy; d) religious affairs; e) education policy; f) society.

S i m o n a s S T R E L C O V A S
Istorijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[simonas@strel.lt]